

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

Τόμ. 23 (2022)

EULIMENE 23 (2022)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ
EULIMENE

ΤΟΜΟΣ 23
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2022

Ανδρέας Μοράκης, Οι ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας κατά την αρχαϊκή εποχή: Πολιτεία-Κοινωνία-Οικονομία, Αθήναι, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2019, σσ. 560. ISBN: 978-960-354-501-9. € 33

Paolo Daniele Scirpo

doi: [10.12681/eul.36313](https://doi.org/10.12681/eul.36313)

Copyright © 2023, Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία



Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4##).

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 23
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2022

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

Χατζηχρήστου 14
GR 117 42–Αθήνα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Μαρία Αχιολά (Ρόδος)
Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Nicholas Salmon (London)

PUBLISHER

MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

Chatzichristou 14
GR 117 42–Athens

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Maria Achiola (Rhodes)
Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Nicholas Salmon (London)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ
EULIMENE

2022

Online ISSN: 2945-0357

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ομ. Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Princeton)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Νίκος Λιτinas (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελaráκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντιδης (Αθήνα)
Καθ. François de Callataÿ (Paris)
Καθ. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Δρ. Paolo Daniele Scirpo (Αθήνα)
Δρ. Marco Fressura (Rome)
Δρ. Marco Vespa (Fribourg)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Em. Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Em. Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Em. Prof. Alan W. Johnston (London)
Prof. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Prof. Angelos Chaniotis (Princeton)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Athens)
Prof. François de Callataÿ (Paris)
Prof. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Dr. Paolo Daniele Scirpo (Athens)
Dr. Marco Fressura (Rome)
Dr. Marco Vespa (Fribourg)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι ένα διεθνές επιστημονικό περιοδικό με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων στην αγγλική ή σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.

2. Συνομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.

3. Οι εργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά στις ακόλουθες διευθύνσεις: litinasn@uoc.gr και stefanakis@aegean.gr.

Βλ. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/about/submissions>

4. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .jpg ή .tiff και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους ηλεκτρονικά σε μορφή αρχείου .pdf.

Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)

Καθ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85132

(stefanakis@aegean.gr)

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/index>

EULIMENE is an international refereed academic journal which hosts studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the Late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on Anthropology, Palaiodemography, Palaeo-environmental, Botanical and Faunal Archaeology, the Ancient Economy and the History of Science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, either in English or in other than that of the paper.

2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.

3. Please submit your paper to: litinasn@uoc.gr and stefanakis@aegean.gr.

See <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/about/submissions>

4. Illustrations should be submitted in .jpg or .tiff format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of each paper in .pdf format will be provided to the contributors.

Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)

Prof. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR

85132 (stefanakis@aegean.gr)

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eulimene/index>

Περιεχόμενα
ΕΥΛΙΜΕΝΗ 23 (2022)

List of Contents
EULIMENE 23 (2022)

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	vi
Alan Johnston, A Laconian Cartoonist.....	1
Στρατής Παπαδόπουλος – Χαράλαμπος Οικονομίδης, Η αρχαία Πίστυρος και η οχύρωση της.....	7
Ευαγγελία Δήμα, Οπτικά ενθύμια του ροδιακού <i>κομωδεΐν</i>.....	55
Tina McGeorge, A Burial of the Early Christian Period in the Sanctuary at Symi	97
Eva Astyrakaki, Mythography and Archaeology: The Case of Eulimene	109
Βιβλιοκρισία – Book Review	
Ανδρέας Μοράκης, <i>Οι ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας κατά την αρχαϊκή εποχή: Πολιτεία-Κοινωνία-Οικονομία</i>, Αθήναι, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2019, σσ. 560. ISBN: 978-960-354-501-9. € 33. (Paolo Daniele Scirpo)...	125

BIBΛIOKPIΣIA / BOOK REVIEW

Ανδρέας Μοράκης, *Οι ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας κατά την αρχαϊκή εποχή: Πολιτεία-Κοινωνία-Οικονομία*, Αθήναι, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2019, σσ. 560. ISBN: 978-960-354-501-9. € 33.

Come precedentemente preannunciato¹, la ricerca di Andreas Morakis riceve la dignità di stampa per la benemerita casa editrice ateniese, Kardamitsa che da visibilità al risultato scientifico per il conseguimento del dottorato di ricerca in storia antica presso l'Università Nazionale e Kapodistria di Atene².

Quel che sorprende favorevolmente per chi non sia avvezzo alla realtà accademica ellenica, è innanzitutto la scelta del tema di ricerca: la storia della Magna Grecia e della Sicilia, dall'inizio della colonizzazione greca alla fine dell'età arcaica.

Il libro diviso in tre corposi capitoli e arricchito da una serie di variegiate piantine ed illustrazioni di altalenante qualità, si assume il difficile compito di traghettare il vasto pubblico degli studenti greci (a loro per lo più sarebbe da rivolgere l'invito alla lettura) alla riscoperta di una delle patrie perdute dell'Ellenismo³.

Basandosi su una bibliografia ricca ma non del tutto italo-centrica (quasi assente quella ellenofona per ovvie ragioni)⁴, la ricerca si diparte dal primo capitolo (*Quadro storico e fattori di sviluppo delle colonie*) in cui l'A. analizza il fenomeno della colonizzazione greca, ed il rapporto non sempre pacifico fra Greci ed indigeni. Nel secondo capitolo, l'A. sceglie di presentare solo alcune delle maggiori *poleis* della Magna Grecia (Cuma, Taranto, Sibari, Crotona, Locri Epizefiri, Reggio ed Elea), lasciando però fuori dall'indagine Pithekousai, Poseidonia, Laos, Ipponio, Medma, Caulonia, Siris e Metaponto. Appare strano come non sia stata analizzata, quale esempio fondamentale di *emporion/apoikia*, l'insediamento di Pithekousai sull'isola di Ischia, sul quale v'è tradotta in greco almeno la monografia di Ridgway⁵. Altrettanto dicasi per la Sicilia, dove nel terzo capitolo a lei dedicato, mancano all'appello, Naxos (la colonia greca più antica sull'isola) e Heraclea Minoa (sub-colonia di Selinunte).

Le conclusioni a cui giunge l'A. non inficiano le precedenti sintesi storiche isolate, semmai le colorano di un'aria metropolitana che effettivamente mancava. L'*isomoiria* tanto agognata dai coloni non si raggiunse all'atto della loro fondazione bensì secoli

¹ Scirpo 2016b.

² <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/35415> (data di accesso 05/09/2023).

³ Ceserani 2012.

⁴ Chatzopoulos 1976.

⁵ Ridgway 1984.

dopo, come dimostrerebbero gli esempi di Kasmenai (644 a.C.) e Lipara (580/76 a.C.). La partecipazione politica nelle nuove fondazioni dipese dalla capacità dei singoli cittadini di far parte della falange oplitica. Il variegato rapporto dei coloni con il mondo indigeno ebbe come prevedibile conseguenza un processo di ellenizzazione graduale, soprattutto verso gli autoctoni. Data la scarsità di fonti a disposizione, sembra che i differenti modelli oligarchici fossero rappresentati da diversi corpi assembleari (ecclesia, boulè). L'economia delle *apoikiai* fu sostanzialmente agricola, mentre il commercio fu per lo più limitato a quello dei prodotti della terra e alla ceramica. La circolazione monetaria dallo spiccato carattere regionale, fu alimentata in alcuni casi dagli scambi commerciali soprattutto delle colonie calcidesi (come Himera) ed in altri dal massiccio utilizzo del mercenariato (come nel caso di Gela, ad esempio). La ricchezza riscontrata nei corredi funebri è indice della stratificazione sociale delle colonie e della graduale "democratizzazione" della loro società.

In una veste tipografica più che dignitosa, con un apparato iconografico appena sufficiente per reggere il peso di illustrare visivamente la variegata ricchezza culturale della Magna Grecia, il libro ha il saggio supporto di un estratto in inglese e quanto mai rara al giorno d'oggi virtù di un prezzo di copertina abbordabilissimo al grande pubblico (per il quale, come detto, si vede indirizzato).

Il potere di sintesi dell'A. messo a dura prova dalla multiforme e magmatica materia di ricerca, tenta in solo 560 pagine di dar una visione d'insieme sulla storia di una regione grande e complessa quanto la madrepatria. Certo, la limitazione dal punto di vista cronologico ai primi due secoli della presenza greca in Sicilia e Magna Grecia (VIII-VI a.C.) facilita un po' la ricostruzione storica che però pecca in molti di casi di approssimazioni ed imprecisioni dovute al mancato uso di fonti archeologiche recenti (ed italofone).

Lungi dal volere analizzare tutte le colonie greche scelte ed esposte nel volume, ci si limiterà a fare alcune osservazioni per le zone di personale interesse (e nel nostro caso di origine) affinché l'A. possa farne tesoro per una seconda edizione riveduta ed ampliata.

Citata sporadicamente e ripetutamente per la preziosa indicazione tucididea sulla sua fondazione, la sub-colonia siracusana di Akrai sfugge all'analisi dell'A. che pur accogliendo la vulgata vigente, non mostra di interrogarsi sul carattere del *phrouion* ibleo⁶.

Nel paragrafo dedicato alla colonia rodio-cretese di Gela, non si fa cenno alla fondazione mista né al nome degli ecisti che ebbero anche un culto eroico. Altrettanto dicasi per Akragas, la sub-colonia di Gela, che soppiantò la metropoli nell'egemonia sulla Sicania. Proprio l'assenza di un'analisi dei culti delle colonie greche (in realtà lavoro titanico difficile da pretendere come risultato di un solo ricercatore, vista la mole enorme dei dati a disposizione) è a nostro avviso, la mancanza maggiore nello studio in esame. Il carattere misto di molte colonie (e quindi gli aspetti della loro società) si riflette infatti, nella variegata e particolare ellenicità dei *panthea* coloniali⁷.

Una notazione da fare è sulla resa della toponomastica locale, non sempre corretta in greco e altalenante fra la forma arcaizzante (e più corretta a nostro avviso) della

⁶ Scirpo 2004, 2005, 2010, 2011, 2012, 2015a, 2015b, 2016a, 2018b, 2019a. Scirpo e Cugno 2017.

⁷ Scirpo 2014, 2017, 2018a, 2019b, 2020, 2023, Scirpo (forthcoming).

katharevousa e quella più moderna della *dimotiki*. Mancano inoltre a supporto delle carte topografiche dei singoli siti per far orientare il pubblico greco, digiuno di geografia e storia magnogreca, così come sarebbe stato utile aggiungere un'appendice biografica delle personalità storiche maggiori (ad esempio, le dinastie dei Dinomenidi e degli Emmenidi).

In definitiva, la prima grande opera di Morakis, il cui percorso accademico ha avuto già interessanti prove propeudetiche da tenere in giusta considerazione⁸, si raccomanda vivamente agli studenti di Storia antica e di Archeologia classica come necessario complemento ai già esistenti manuali di archeologia dedicati alla Magna Grecia ed alla Sicilia⁹.

Bibliografia

- Ceserani, G. 2012. *Italy's Lost Greece. Magna Graecia and the Making of Modern Archaeology*. Oxford: Oxford University Press.
- Chatzopoulos, M. 1976. *Ο Ελληνισμός της Σικελίας κατά τη Ρωμαϊοκρατία*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- De Miro, E. 2008. *L'arte greca in Sicilia*. Palermo: Edizioni Kalòs [*Η ελληνική τέχνη στη Σικελία*. Αθήνα: Εκδόσεις ΓΚΟΝΗ, 2015].
- Greco, E. 1992⁴. *Archeologia della Magna Grecia*. Bari-Roma: Laterza [*Αρχαιολογία της Μεγάλης Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2001].
- Morakis, A. 2011. "Thucydides and the Character of Greek Colonization in Sicily", *CQ* 61.2, 460-492.
- Morakis, A. 2015a. "The Gamoroi and the History of Archaic Syracuse: A New Examination", *StAnt* 13, 33-50.
- Morakis, A. 2015b. "The Fleet of Syracuse (480-413 BCE)", in G. Cuniberti, G. Daverio Rocchi and J. Roy (eds), with the collaboration of A. Bartzoka, *Great is the Power of the Sea: The Power of the Sea and Sea Power in the Greek World of the Archaic and Classical Period*, *Historikà* 5, 263-276.
- Ridgway, D. 1984. *L'alba della Magna Grecia*. Milano: Longanesi [*Οι πρότοι Έλληνες στη Δύση. Η αυγή της Μεγάλης Ελλάδας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2000²].
- Scirpo, P.D. 2004. "Un esempio sul rapporto delle sub-colonie siceliote con la metropolis: Syrakousai-Akrai", *Διαχρονία* 6, 23-32.
- Scirpo, P.D. (επιμ.) 2005. *ΤΡΙΣΚΕΛΕΣ* [*Διαχρονία* - Παράρτημα 1]. Αθήνα: ΕΚΠΑ-Σύλλογος Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
- Scirpo, P.D. 2010. "The Founder-Cult of Hieron II at Akrai: The Rock-Relief from Intagliatella's Latomy", in S.A. Paipetis and M. Ceccarelli (eds), *The Genius of Archimedes-23 Centuries of Influence on Mathematics, Science, and Engineering* [*History of Mechanism and Machine Science*, 11]. Dordrecht: Springer, 429-438.
- Scirpo, P.D. 2011: «Ο θρησκευτικός προσδιορισμός της Αγοράς των Ακρών (Σικελίας)», στο Α. Γιαννικουρή (επιμ.), *Η Αγορά στη Μεσόγειο από τους Ομηρικούς έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους. Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (Κως, 14-*

⁸ Morakis 2011, 2015a, 2015b.

⁹ Greco 1992⁴. De Miro 2008.

- 17 Απριλίου 2011). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού-Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αιγαιακών Σπουδών, 61-70.
- Scirpo, P.D. 2012. “Το εκτός τειχών ιερόν της Κυβέλης στις Άκρες (Σικελίας)”, στο Δ. Μουρελάτου (επιμ.), *Πόλη και Ύπαιθρος στη Μεσόγειο. Πρακτικά της Α΄ Επιστημονικής Συνάντησης Νέων Ερευνητών του περιοδικού ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ (Αθήναι, 29-31/5/2007)*, [Διαχρονία - Παράρτημα 2]. Αθήναι: ΕΚΠΑ-Σύλλογος Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 63-78.
- Scirpo, P.D. 2014. «Η ροδο-κρητική προέλευσις της λατρείας του Ηρακλέους στην Γέλα και τον Ακράγαντα», *Ηλέκτρα* III, 65-87.
- Scirpo, P.D. 2015a. “Eroi, dei e demoni nella vita religiosa di Akrai (Sicilia) in età ellenistica”, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* IV, 1, 479-494.
- Scirpo, P.D. 2015b. “Akrai/Acrae. A selected bibliography (1558-2015)”, in R. Chowaniec (ed.), *Unveiling the past of an ancient town. Akrai/Acrae in south-eastern Sicily*. Warsaw: Institute of Archaeology, University of Warsaw, 327-362.
- Scirpo, P.D. 2016a. «Η θρησκευτική πολιτική του Ιέρωνος του Β΄ στις Άκρες (Σικελίας)», στο Α.-Σ. Τσοκανή (επιμ.), *Θρησκεία και Πολιτική. Πρακτικά της Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης Νέων Ερευνητών του περιοδικού ΔΙΑΧΡΟΝΙΑ (Αθήναι, 22-24/4/2010)*, [Διαχρονία - Παράρτημα 4]. Αθήναι: ΕΚΠΑ-Σύλλογος Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 101-118.
- Scirpo, P.D. 2016b. «Italy’s Lost Greece. Η χαμένη Μεγάλη Ελλάς», στο Χρ. Μητσοπούλου, Β. Νικολόπουλος και Μ. Φιλήμονος (επιμ.), *Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα: μνημεία και άνθρωποι σε κρίση. Πρακτικά του Διεπιστημονικού Συνεδρίου (Αθήναι, 19-20/3/2015)*, [Δημοσιεύματα της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδος «Ηώς», 2]. Αθήναι: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδος «Ηώς», 41-52.
- Scirpo P.D. 2017. “About the Boeotian Origin of the Emmenidai’s Genos: An Indication from Gela”, in A. Bierl, M. Christopoulos and A. Papachrysostomou (eds), *Time and Space in Greek Myth, Religion and Culture. Proceedings of the International Conference (Patras, 3rd-6th July, 2015)*, [Mythos Eikon Poiesis, 10]. Stuttgart: De Gruyter, 217-228.
- Scirpo, P.D. 2018a. “‘Violence’ and ‘State’ of the Tyrants in Sicily”, in A. Ampoutis, M. Dimitriadis, S. Dimitriadis, Th. Konstantellou, M. Mamali and V. Sarafis (eds), *Violence and Politics: Ideologies, Identities, Representations. Proceedings of the 3rd Scientific Colloquium (Athens, 14-16/1/2016)*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 365-379.
- Scirpo, P.D. 2018b. “Quelques considérations sur le culte héroïque à Akrai (Sicile)”, in M.P. Castiglioni, R. Carboni, M. Giuman and H. Bernier-Farella (a.c.d.), *Héros fondateurs et identités communautaires dans l’Antiquité, entre mythe, rite et politique. Actes du Colloque international (Grenoble, MSH, 3-5 mai 2017)*, [Quaderni di Otium, 3]. Perugia: Morlacchi Editore, 307-325.
- Scirpo, P.D. 2019a. “Brevi note sul ginnasio di Akrai”, in L. Guzzardi e C. Scandurra (a.c.d.), *Siciliano e Cretese. Atti della Giornata in memoria di Vincenzo La Rosa (Siracusa, 20 Maggio 2016)*, [Archivio Storico Siracusano-Quaderni, 5]. Siracusa: Società Siracusana di Storia Patria, 91-96.

- Scirpo, P.D. 2019b. «Αποσπάσματα κρητικής λατρείας στις εν Σικελία ροδοκρητικές αποικίες (7ος -6ος αι. π.Χ.)», στο *Πρακτικά του 12ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ηράκλειο, 21-25/9/2016)*, Τμήμα Α'. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1-13, <https://12iccs.proceedings.gr/el/proceedings/category/38/32/403> (data di accesso 04-09-2023).
- Scirpo, P.D. 2020. «Ίχνη κρητικής λατρείας στην Σικελία: η Αφροδίτη στην Γέλα», στο Ν. Σταμπολίδης και Μ. Γιαννοπούλου (επιμ.), *Η Ελεύθερνα, η Κρήτη και ο Έξω Κόσμος. Πρακτικά του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 31/5-3/6/2018)*. Αθήνα-Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, 432-439.
- Scirpo, P.D. (2023). "Rhodian Cults in the Greek Colonies of Sicily. A Research's Prologue", in M. Stefanakis, G. Mavroudis, F. Seroglou and M. Achiola (eds), *Religion and Cult in the Dodecanese during the First Millennium BC. Recent Discoveries and Research Results. International Conference (Rhodes, 18-21 October 2018)*. Oxford: Archaeopress, 264-272.
- Scirpo, P.D. (forthcoming). *Η προέλευσις και η εξέλιξις των ροδο-κρητικών λατριών στην Γέλα και τον Ακράγαντα (8ος-5ος αι. π.Χ.)*, [*Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρπηλόου*]. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Scirpo, P.D. e S.A. Cugno 2017. "I cd. 'Santoni' di Akrai. Alcune note sul santuario rupestre di Cibele", in S.A. Cugno (a.c.d.), *Patrimonio culturale, paesaggi e personaggi della Sicilia sud-orientale. Scritti di archeologia e museologia iblea*, [*BAR International series, 2874*]. Oxford: BAR Publishing, 47-59.

Paolo Daniele Scirpo

Ricercatore Post-doc di Archeologia Classica
Università Nazionale Kapodistrian di Atene
pascirpo@arch.uoa.gr